

ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Кафедра теорії та методики фізичної культури

Ханікянц О.В.

ПЕДАГОГІЧНА ТВОРЧІСТЬ УЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Лекція з навчальної дисципліни

«ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ФАХІВЦЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ»

Для студентів спеціальності 014.11 «Середня освіта» (фізична культура)
(спеціалізація «Фізична культура»)

Рівень освіти – Магістр

«ЗАТВЕРДЖЕНО»
на засіданні кафедри теорії та методики
фізичної культури
«30» серпня 2018 р. протокол № 1
Зав. каф _____ І. Р. Боднар

ПЛАН

1. Сутність основних понять творчості.
2. Основні передумови педагогічної творчості вчителя фізичної культури.
3. Основні етапи, закони, принципи формування педагогічної творчості та особистісні якості творчого вчителя.
4. Творчість як передумова авторитету вчителя

Ключові слова: творчість, творчий педагог, педагогічна творчість, творчість учителя фізичної культури, авторитет, новаторство.

*Педагогічна творчість учителя фізичної культури розглядається як перетворювальна діяльність, спрямована на знаходження і застосування нових більш ефективних засобів та методів зміцнення здоров'я і всебічного фізичного розвитку дітей та підготовки їх до життєдіяльності
(Володимир Новосельський)*

1. Сутність основних понять творчості

Творчість – це продуктивна людська діяльність, здатна породжувати якісно нові матеріальні та духовні цінності суспільного значення.

Розвиток творчого потенціалу діяльності є важливою умовою культурного прогресу суспільства й виховання людини. Тому на всіх щаблях школи (початкової, середньої, вищої) слід приділити особливу увагу формуванню в учнів різноманітних, глибоких і міцних систем знань, максимальній стимуляції самостійної діяльності учнів, розвитку стійких творчих інтересів, цілеспрямованості творчих пошуків, наполегливості під час виконання завдань.

Педагогічна творчість це:

- особистісна якість педагога, яка є невичерпним джерелом його ініціативи, активності, інновацій, постійного натхнення для вдосконалення всього педагогічного процесу;
- діяльність породжує дещо якісно нове і відрізняється неповторністю, оригінальністю;
- діяльність, яка спрямована на постійне вирішення цілого ряду навчально-виховних завдань в обставинах, що змінюються, під час яких педагог продукує і втілює у спілкуванні з дітьми оптимальні, органічні для даної педагогічної індивідуальності не стандартизовані педагогічні рішення, визначені межами особливостей об'єкта-суб'єкта педагогічного впливу.

Творчий педагог – це особистість, яка під впливом зовнішніх чинників набула потрібних для актуалізації творчого потенціалу додаткових мотивів, особистісних утворень, здібностей, які допомагають досягти творчих результатів в одному чи кількох видах творчої діяльності.

Отже, творча особистість, це така особистість, яка на основі професійних знань, творчого пошуку, набула власного професійного досвіду, який забезпечує високу результативність навчально-виховного процесу.

Творчість учителя фізичної культури – це оригінальний і високоефективний підхід учителя до навчально-виховних завдань, збагачення теорії і практики фізичного виховання й навчання.

Досягнення творчого результату забезпечується систематичними цілеспрямованими спостереженнями, застосуванням педагогічного експерименту, критичним використанням передового педагогічного досвіду у різних формах фізичного виховання (оздоровчі заходи в режимі дня, урок, позакласні заняття) з урахуванням індивідуальних особливостей фізичного розвитку та стану здоров'я школярів.

Педагогічна креативність – внутрішня передумова творчої педагогічної діяльності, що полягає у творчій активності вчителя і не стимулюється ззовні.

Новаторство основний вияв ініціативи, творення нового. Новаторство як спеціальний вид діяльності, у ході якого досягається вихід за межі існуючого, творення нових зразків матеріальної та духовної культури.

Виникнення задуму, суперечливий процес творення нового, апробація його, упровадження і масовість, психічні феномени, які діють при цьому – це є об'єктом вивчення психології творчої діяльності.

Новаторський педагогічний досвід – шляхи, засоби, методи виховної діяльності педагога, що становлять цілісну систему роботи, яка забезпечує умови (в першу чергу психологічні) для активної життєвої діяльності вихованців, їхній творчий розвиток, формування кожного учня як особистості. Створена система вирізняється новизною, оригінальністю та високою результативністю.

2. Основні передумови педагогічної творчості учителя фізичної культури

Необхідними передумовами педагогічної творчості є спеціальні педагогічні здібності вчителя, до яких належать:

1. Організаторсько-педагогічні здібності, які виявляються в умінні вчителя фізичної культури організовувати освітньо-виховну та оздоровчу діяльність учнів як на уроках фізичної культури, так і в режимі навчального дня та в позаурочий час.

Поряд із цим, ці здібності є необхідною передумовою високого рівня організації власної діяльності педагога, його загального та професійного самовдосконалення.

2. Дидактичні здібності виявляються в умінні:

- підготувати навчальний матеріал до уроку;
- відібрати з методичних джерел необхідні дидактичні матеріали (допоміжні, підготовчі, спеціальні вправи, допоміжний (у тому числі саморобний) спортивний інвентар, інструктивні картки-завдання тощо);
- доступно, ясно, виразно пояснити техніку виконання фізичних вправ, забезпечити ідеальний показ вправи;
- забезпечити мотивацію потреби, виконання рухових дій, їхній вплив на організм особистості;
- стимулювати розвиток пізнавальних інтересів, фізичних і духовних потреб, підвищувати навчально-пізнавальну активність учнів.

3. Перцептивно-рефлексійні здібності. На них ґрунтується уміння проникати в духовний світ вихованця, почуття міри і такту, об'єктивно оцінювати його емоційний стан, виявляти особливості психіки. Здатність учителя входити у становище вихованця чи іншої особи називають **емпатія**, яка є необхідною умовою педагогічної творчості. Ці здібності є основою педагогічної **інтуїції**.

4. Комунікативні здібності виявляються в умінні вчителя фізичної культури встановлювати педагогічно виправдані стосунки з учнями, їхніми батьками, членами педагогічного колективу, адміністрацією школи, членами методичних об'єднань, фахівцями фізичної культури відділів освіти.

Стосунки вчителів з іншими учасниками педагогічного процесу великою мірою зумовлюють продуктивність його педагогічної творчості, особливо колективної.

5. Сугестивні здібності (здібності до переконання) – це здібності емоційно-вольового впливу на інших людей до навіювання. Їхнє значення у професійно-педагогічній діяльності вчителя фізичної культури важко переоцінити. Саме завдяки цим здібностям творчим учителям вдається залучити учнів до систематичних занять фізичною культурою, упровадити її у щоденний побут.

6. Гностично-дослідницькі здібності проявляються у швидкому та творчому оволодінні методами та способами навчання учнів, виявляються в умінні пізнавати і об'єктивно оцінювати педагогічні явища та процеси, передусім особистість школяра (фізичний розвиток, фізична підготовленість, стан фізичною здоров'я тощо). Гностичні здібності забезпечують накопичення інформації вчителю про учнів та самого себе. Рівень розвитку цих здібностей залежить від рівня дослідницької культури педагога, його методологічних знань і дослідницьких умінь.

7. Науково-пізнавальні здібності. На них базується уміння оволодівати науковими знаннями, елементами передового педагогічного досвіду кращих фахівців фізичної культури області, держави, світу, бездоганно знати й володіти навчальним матеріалом шкільної дисципліни «Фізична культура».

8. Конструктивні здібності проявляються у створенні творчої робочої атмосфери спільного співробітництва, діяльності, вмінні побудувати урок, який найбільше відповідає поставленій меті розвитку та саморозвитку учня.

9. Проекційні здібності проявляються у вмінні передбачити кінцевий результат навчання впродовж усього періоду навчання.

Отже, здібність суб'єкта педагогічної діяльності, які формується та розвивається у процесі цієї діяльності, значною мірою визначають її успішність.

3. Основні етапи, закони, принципи формування педагогічної творчості та особистісні якості творчого вчителя

В умовах перебудови шкільної освіти гостро стоїть питання щодо формування творчої особистості вчителя фізичної культури, який здатний працювати на шляху особистісно-орієнтованого навчання.

Проблема формування особистості вчителя цікавила багатьох вчених. Так Д. Б. Богоявленська визначає творчу особистість через її інтелектуальну

ініціативність, В. І. Загвязинський – через її ставлення до навчально-пізнавальних завдань, Н. В. Кузьміна – через зв'язок творчої активності особистості із самовдосконаленням; Кравчук П. Ф. – через її творчий потенціал.

Заслуговує на увагу позиція вчених, які визначають **творчого вчителя** як креативну особистість, котра під впливом зовнішніх чинників набула потрібних для актуалізації творчого потенціалу мотивів, особистісних утворень, здібностей, що допомагають досягти творчих результатів у різних видах творчої діяльності.

Однак, як засвідчують спостереження, на формування і розвиток творчої особистості впливають її почуття, їхній вияв і сталість характеру. Таким чином, творчість особистості слід розглядати з урахуванням трьох аспектів: процесуально-результативного, соціального і особистісного.

Аналіз літературних джерел переконливо доводить, що для **педагогічної творчості притаманні такі основні етапи:**

- педагогічний задум;
- актуалізація і відбір професійних знань, умінь і здобутків власного педагогічного досвіду;
- інформаційний пошук;
- проектування навчальної взаємодії з учнями;
- реалізація педагогічного задуму;
- аналіз і внесення корективів у подальше впровадження педагогічного задуму.

Педагогічна творчість базується на таких законах:

- закон педагогічної взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу, що веде до розвитку. Це об'єктивний і необхідний, зв'язок між завданнями, змістом, методами педагогічного процесу і його результатами, які виявляються у якісній зміні знань, умінь, а також переконань і поведінки вихованців.

- закон фасилітаційного режиму педагогічного впливу, що сприяє творчій діяльності особистості, стимулюванню її творчої активності, через полегшення долаття психологічних бар'єрів творчості.

Мета фасилітації – організація ефективної роботи учнів на засадах гуманізму, особистісного саморозвитку, конструктивної взаємодії.

Умови фасилітації:

- проблемність навчання;
- глибока довіра педагога до учнів, їх можливостей;
- повага до учнів;
- толерантне ставлення до учнів, розуміння їх реакцій;
- забезпечення учнів інформаційними, дидактичними, матеріально-технічними ресурсами.

Роль фасилітатора потребує від педагога певних умінь:

- уважно слухати, спостерігати і запам'ятовувати як хід подій, так і стиль поведінки учнів;
- налагоджувати просту і плідну комунікацію між членами навчальної групи;
- аналізувати і корегувати дії учнів;

- діагностувати і заохочувати ефективну (корегувати неефективну) поведінку;
- сприяти створенню моделі ефективної поведінки;
- забезпечувати зворотній зв'язок між учасниками навчального процесу, не використовуючи при цьому «наступальних» і «захисних» форм спілкування;
- знаходити та активізувати конструктивні моделі поведінки при внутрішньогруповій взаємодії;
- активізувати подібні моделі у міжгруповій роботі
- викликати довіру учнів, бути терплячим;
- бути справедливим, обирати нейтральну позицію при оцінюванні роботи.
- закон взаємозумовленості розвитку суб'єктів педагогічного процесу, де людина виступає не тільки як суб'єкт пізнання, а й одночасно як творець самої себе, своєї творчої сутності;
- закон неперервної творчої реалізації та самореалізації особистості, який відбиває концепцію життєтворчості людини.

У процесі взаємодії учителя фізичної культури і школяра в системі «учитель-учень», яка сприяє розвитку творчого потенціалу як учня, так і вчителя, виявляються такі **принципи** педагогічної творчості:

- принцип взаємозумовленості на творчий розвиток особистості, в основі якого лежить розуміння навчально-виховного процесу як джерела нового;
- принцип діагностики, який передбачає побудову і корекцію навчально-виховного процесу на основі психолого-педагогічних засад;
- принцип оптимальності, який передбачає таку педагогічну взаємодію вчителя фізичної культури й учня, яка забезпечувала б успішне засвоєння знань, умінь, навичок та позитивну динаміку розвитку творчих можливостей школярів у різних формах шкільної фізичної культури;
- принцип взаємозалежності, що відображає взаємозумовленість творчої педагогічної праці вчителя і творчої навчальної діяльності учнів;
- принцип креативності відображає необхідність оновлення змісту, розроблення авторських навчальних програм, створення умов для формування творчої особистості учнів;
- принцип доповнення передбачає посилення розвитку творчих можливостей учнів за рахунок реалізації додаткового змісту (народний ігровий матеріал, інноваційні оздоровчі технології тощо) в організаційних формах навчально-пізнавальної діяльності (зокрема й в позаурочний час);
- принцип варіативності відображає необхідність подолання одноманітності змісту, форм і методів навчання.

Цілком зрозуміло, що основне завдання творчого вчителя розвивати свою та творчу особистість учня. Відомо, що практично немає жодної дитини, яку б природа не наділила прихованим творчим потенціалом. Який же чинник істотно впливає на його виявлення та розвиток? Досвід дає однозначну відповідь – творчий учитель.

Аналіз літературних джерел, наші багаторічні спостереження за практичною діяльністю вчителя фізичної культури дозволили виділити такі основні **якості творчого педагога**:

- Високо позитивне ставлення до образу вчителя фізичної культури, усвідомлення його соціальної ролі у вихованні в учнів дбайливого ставлення до власного здоров'я і здоров'я близьких. Це людина-професіонал, яка зможе зрозуміти учня, врахувати можливості його організму (стан здоров'я, вікові та статеві особливості, інтереси тощо), здібності та створити найсприятливіші умови для творчої самореалізації школярів.

- Мету та завдання своєї діяльності вбачає у формуванні у школярів стійкої мотивації на систематичні заняття руховою активністю, фізичне самовдосконалення та ведення здорового способу життя.

- Основними засобами підвищення ефективності своєї діяльності вважає спрямованість навчально-виховного процесу на особистість учня, розвиток здібностей та можливостей кожного школяра. Значна роль відводиться диференційованому та індивідуальному підходам до учнів, формуванню умінь до самостійних занять до самоконтролю та самооцінки. У змісті занять широко використовуються міжпредметні зв'язки, елементи новизни (народознавчі матеріали, нетрадиційні оздоровчі системи тощо).

- Навчально-виховний процес будувати в цілому на гуманних і демократичних засадах.

- Позитивне ставлення до учнів, їхніх батьків, адміністрації школи, колег-педагогів.

- Самоповага, впевненість і сумлінне ставлення до своєї праці, ретельне виконання своїх обов'язків у будь-яких ситуаціях.

- Розвиток фантазії під час використання елементів передового педагогічного досвіду у навчально-виховному процесі, вміння бачити незвичайне навіть у звичайних ситуаціях. На цьому наголошував видатний англійський учений Джон Берн: «Набагато складніше побачити проблему, ніж знайти її вирішення. Для першого потрібна творча фантазія, а для другого тільки вміння».

- Прагнення сформувати творчу особистість школяра через створення проблемно-пошукових ситуацій, ситуацій успіху.

- Педагогічний такт, загальна культура особистості.

- Оптимізм, позитивні настанови на майбутнє, захопленість своєю роботою, ставлення до школи як до місця навчання і виховання фізично здорового, духовно багатого нового покоління.

4. Творчість як передумова авторитету вчителя.

Сукупність професіоналізму діяльності та професіоналізму особистості створюють авторитет викладача. **Авторитет** (лат. auctoritas – влада, вплив) – визнання права викладача приймати відповідальне рішення, яке заслуговує повної довіри.

Авторитет – загальновизнаний вплив окремої людини або колективу, організацій у різних сферах суспільного життя. Авторитет – визнання значущості, престижності певної посади, відповідальності особи, яка її обіймає.

Авторитет учителя – це загально визнана учнями, їхніми батьками та педагогічним колективом значущість власної гідності вчителя, що проявляється у високій ефективності освітньо-виховного впливу на дітей.

У жодній професії результати діяльності не залежать такою мірою від особистісних якостей людини, як у вчителя фізичної культури. Сила виховного впливу педагога на учнів насамперед зумовлюється його особистими якостями – моральністю, педагогічним тактом, компетентністю, доброзичливістю, справедливістю. Ставлення учнів до шкільної фізичної культури найперше визначається їхнім ставленням до вчителя.

Авторитетний викладач викликає у дітей бажання брати з нього приклад. Вони запозичують його думки, ставлення до діяльності, навіть деякі манери поведінки (неусвідомлене наслідування). Авторитетний викладач є також важливим чинником формування учнівського колективу і виховання кожного учня. Коли викладач по-справжньому авторитетний, будь-яка його сувора оцінка не принижує дитину, а викликає в неї бажання усунути власні хиби, виправити помилки. Якщо висока оцінка чесно відпрацьована в авторитетного викладача, вона підвищує самооцінку учня, а отримані ним знання стають вагомішими. В авторитетного викладача і вчитися цікавіше, а навчання та виховання учнів з навчальної дисципліни «Фізична культура» бувають ефективними тільки за умови, коли вчитель користується у дітей авторитетом.

Поряд із справжнім авторитетом, що ґрунтується на визнанні дітьми особистих якостей педагога, існують і різні **види псевдоавторитету**. Так А. С. Макаренко розрізняв такі його види:

Авторитет відстані – учитель будує свої взаємини з дітьми лише на діловій основі, постійно підкреслює свою особливу значущість, майже не спілкується з дітьми у позаурочний час.

Авторитет педантизму – головним у своїй виховній роботі з дітьми педагог вважає ліквідацію порушень учнями правил поведінки за допомогою спеціально розробленої системи покарань.

Авторитет настанов – любов учителя до довгих повчань, які іноді відбирають частину часу на уроці.

Авторитет уявної доброти – вчитель намагається зміцнити свій авторитет завдяки поступливості, лібералізму у взаєминах з учнями.

Школярі досить тонко розрізняють авторитет справжній та удаваний і відповідно будують свої взаємини з учителем. Незважаючи на різні вияви псевдоавторитету, реакція дітей на них приблизно однакова порушення дисципліни, зниження успішності і довіри до педагога.

Крім того, існують **рольові позиції вчителя**:

- **вчитель-спеціаліст** у своїй галузі, для будь-якого учня спілкування з таким вчителем дуже корисне.

- **вчитель-друг**. У цьому разі може виникнути проблема через мірного скорочення соціальної дистанції, і тоді учні можуть навіть не сприймати викладача як фахівця.

- **вчитель -психотерапевт**. Діти вважають, що вчитель повинен сам вирішувати їхні проблеми. Хоча дехто з вчителів іноді допомагає цим учням, навіть виконує частину їхньої роботи, але завдання в нього інше – навчити учня самостійно вирішувати проблеми.

- **вчитель-авторитет**, приклад для наслідування. Така рольова позиція вельми хороша, проте дуже гірке розчарування тоді, коли учні раптом починає усвідомлювати, що авторитетний вчитель у чомусь не досконалий. Це покладає на вчителя особливу відповідальність, адже бути ідеальним надзвичайно важко.

- **вчитель, на жаль, може бути об'єктом глузування**. Діти відчують задоволення, «перемиваючи йому кісточки». Іноді таке обговорення вчителя набуває грубої безтактної форми. Хоча ці вчителі частково заслуговують на таке ставлення до себе (недоліки поведінки, вади характеру, неохайність тощо), проте найбільш негативно оцінюють учні викладачів, які ніякі (вони навіть самі себе не люблять).

- **вчитель-військовий**, який занадто суворий, а дітям бути перед постійним жорстким педагогічним контролем дуже складно, хоча декому це подобається. Пряме педагогічне управління можливе лише тоді, коли учень самостійно не може виконати завдання або дотримуватися норм поведінки.

А також, **позиції ставлення педагога до учня**. Із психологічної точки зору зміст педагогічного спілкування може бути дуже різноманітним за рольовими позиціями партнерів, і для результату педагогічної діяльності може мати вирішальне значення те, наскільки правильно обрана позиція педагогом.

Ставлення педагога до учня як «батько - дитині».

«Ти – тупий!», «Ти – боягуз», «Ти – безвідповідальна людина!», «Негідник!» тощо.

Серед неадекватних способів оцінки учнів педагогами відзначається манера оцінювати (як негативно, так і позитивно) особистість дитини в цілому, а не конкретно її вчинки.

Цими словами педагог уже програмує учня на все дурне й низьке. А якщо постійно позитивно оцінювати особистість учня в цілому, а не його вчинки, то в дитини можливе формування істероїдних рис характеру у вигляді гіпертрофічної потреби в захопленому визнанні його особистості.

Ставлення педагога до учня як «Батько - дорослий».

Коли звертаються до учня, як до дорослого.

Це достатньо складний жанр педагогічного спілкування, але в той же час тут чітко виступає педагогічна майстерність учителя. Основні труднощі полягають у тому, щоб не допустити помилок двоякого плану.

Перша – щоби, впливаючи на учня, не поставити його в позицію «дитини», тому що мова йде про звертання до нього, як до дорослого, друга – самому педагогу зберігати позицію «Дорослого».

Наприклад, якщо ви даєте завдання: «Ось тобі віник, підмети кабінет, зроби це так-то і так-то», то це буде стиль – «Батько-дитя», а якщо ви доручаєте навести порядок у кабінеті, а як він буде робити, даєте вирішувати й відповідати за рішення йому самому, то це вже відносини стилю «Батько-дорослий».

Ставлення педагога до учня як «Дорослий - батько».

«Я прошу тебе, тому що ти будеш пам'ятати».

Дитину ми перетворюємо не просто в «помічника педагога», а в захисника інтересів педагога.

Наприклад, ви доручаєте учню стежити за часом. У даному випадку важливо витримати визначений тон спілкування з підлітком, у якому присутні і заклопотаність, і підкреслена зацікавленість у допомозі саме даного учня: «Я прошу тебе, тому що ти будеш пам'ятати».

Ставлення педагога до учня як «Дорослий - дорослий».

Правило, якого варто дотримуватись педагогу в цій позиції – розуміння, прийняття, визнання.

Розуміння означає вміння побачити дитини «зсередини», уміння подивитись на ситуацію одночасно з двох точок зору: своєї власної та дитини.

Прийняття – означає безумовно позитивне ставлення до дитини, його індивідуальності, незалежно від того, радує він дорослих у даний момент чи ні.

Визнання – це, насамперед, право дитини на вирішенні тих чи інших проблем. Визнання його унікальності

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

для самоперевірки та контролю засвоєних знань

1. Як Ви розумієте поняття «творчість», «педагогічна творчість», «творчий педагог», «творча особистість», «творчість учителя фізичної культури», «педагогічна креативність», «новаторство», «новаторський педагогічний досвід»?
2. Що таке педагогічна творчість?
3. Назвіть та охарактеризуйте спеціальні педагогічні здібності вчителя.
4. Назвіть та охарактеризуйте етапи педагогічної творчості.
5. Назвіть та охарактеризуйте закони педагогічної творчості.
6. Назвіть та охарактеризуйте принципи педагогічної творчості.
7. Як учитель розвиває свій творчий потенціал?
8. Які особистісні якості притаманні творчому вчителю?
9. Якими особистісними якостями повинен володіти творчий учитель фізичної культури?
10. Назвіть та охарактеризуйте види псевдоавторитету.
11. Назвіть та охарактеризуйте рольові позиції вчителя.
12. Назвіть та охарактеризуйте позиції ставлення педагога до учня.

Література:

Базова:

1. Педагогічна майстерність учителя фізичної культури. Навчальний посібник / Випасняк І. П., Ковальчук Г. А., Презлята Г. В., Фотуйма О. Я. / За заг. ред. Г. В. Презлятої. – Івано-Франківськ: Підприємство «ЦСТПРІ «ІНІН» ВОІ «СОІУ», 2011. – 314 с.

2. Основи педагогічної майстерності: навчально-методичний посібник [Є. І. Федорчук, Т. І. Конкова, В. В. Федорчук, В. О. Заремба]. – Кам'янець-Подільський: АБЕТКА, 2006. – 240 с.

Додаткова:

1. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности / В. И. Андреев. – М., 1985. – С. 22 – 74.

2. Бабанский Ю. К. Педагогическая наука и творчество учителя / Ю. К. Бабанский // Советская педагогика. – 1987. № 2. – С. 12 – 15.
3. Богоявленская Д. Б. Путь к творчеству / Д. Б. Богоявленская. – М.: Знание, 1981. – 96 с.
4. Димова О.И. Педагогические условия развития способности к фасилитирующему воздействию у будущих учителей: дис. канд. пед. наук: – Хабаровск: Комсомольский-на-Амуре государственный педагогический университет, 2002. – 199 с.
5. Загвяздинский В. И. Учитель как исследователь / В. И. Загвяздинский. – М.: Знание, 1980. – 96 с.
6. Зязюн И. Л. Основы педагогического мастерства / И. А. Зязюн. – К., 1987. – С. 87.
7. Кузьмина Н. В. Педагогическое мастерство учителя как фактор развития способностей учащихся / Н. В. Кузьмина // Вопрос психологи. 1994. – №1. – С. 20 – 26.
8. Кравчук П. Ф. Формирование развитой творческой личности / П. Ф. Кравчук. – К.: Вища школа, 1994. – 155 с.
9. Організаційно-педагогічні основи методичної роботи / В.І. Пуцов, С.В. Крисюк, А.І. Воловиченко та ін. – К.: УПКККО, 1995. – 180 с.
10. Павлютенков В.М. Організація методичної роботи / Є.М. Павлютенков, В.В. Крижко. – Х.: Основа, 2005. – 80 с.
11. Пономарев Я. А. Психология творчества и педагогика / Я. А. Пономарев. М. – 1976. – С. 76.
12. Сеульський Р. П. Підготовка майбутніх учителів до педагогічної творчості / Р. П. Сеульський. – К., 1992. – С. 10.
13. Слостенин В.А. Педагогика: учеб. пос. / В.А. Слостенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; под ред. В.А. Слостенина. – М.: Академия, 2002. – 576 с.
14. Якса Н. В. Основы педагогических знаний / Н. В. Якса. – К., 2007. – С. 22 – 62.

Інформаційні ресурси інтернет:

1. <http://uk.wikipedia.org> – Вікіпедія, українська відкрита та вільна енциклопедія.
2. Львівський державний університет фізичної культури: <http://ldufk.edu.ua>
3. Наукова бібліотека НПУ ім. М. П. Драгоманова: <http://www.hklib.npu.edu.ua>
4. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Центральна наукова бібліотека: <http://www-library.univer.kharkov.ua/ukr>